

DOI 10.4467/2543733XSSB.22.017.16719

MAJA BIERNACKA
Uniwersytet w Białymstoku

Recenzja książki:
**Tomasz Stryjek, *Współczesna Serbia i Chorwacja wobec własnej historii*,
Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, ss. 629**

Książka Tomasza Stryjka pod tytułem *Współczesna Serbia i Chorwacja wobec własnej historii* ukazała się nakładem Wydawnictwa Naukowego Scholar w 2020 roku. Autor analizuje konkurencyjne wizje minionych dziejów, ukazując ich wpływ na rozwój państwowości Serbii i Chorwacji. Na tych dwóch przykładach podejmuje tematykę konstruowania państwa narodowego oraz tożsamości narodowej za pomocą odwołań do historii.

Książka stanowi efekt poszukiwania odpowiedzi na pytanie, jak zajmowanie się przeszłością wpływa na procesy kształtowania się idei narodowej oraz państwowości Serbii i Chorwacji. Konstrukcja pracy wynika z przyjęcia założenia, że w celu analizowania polityki pamięci w wąskim znaczeniu, należy studiować najpierw historię, a następnie historiografię oraz debaty na temat przeszłości.

Autor akcentuje różnicę między polityką pamięci w wąskim i szerokim rozumieniu. Wąskie rozumienie tego terminu stosowane jest w pracy w podobnym sensie, w jakim Lech Nijakowski posługuje się pojęciem *państwowa polityka pamięci*¹. A mianowicie dotyczy działań w tym zakresie ze strony podmiotów sprawujących władzę w państwie na różnych szczeblach oraz podległych im instytucji, a również prowadzonych przez partie polityczne, zarówno rządzące, jak i opozycyjne. Kontrastowana wobec niego polityka pamięci w szerokim rozumieniu obejmuje również działania w tej sferze, które podejmowane są przez indywidualnych oraz zbiorowych aktorów życia społecznego reprezentujących środki masowego przekazu, świat nauki, kultury i sztuki, stowarzyszenia zajmujące się ochroną pamięci, a także przez świadków wydarzeń historycznych i innych uczestników życia publicznego.

W rezultacie powstało liczące ponad sześćset stron dzieło, które podzielone zostało na trzy części, poświęcone kolejno: refleksji autora nad zasobami pamięci historycznej, historiografii i debacie publicznej o historii najnowszej oraz współczesnej polityce pamięci.

¹ L. Nijakowski, *Polska polityka pamięci. Esej socjologiczny*, Warszawa 2008, s. 41–48.

W ujęciu podmiotowym Stryjek kieruje uwagę czytelnika ku centralnym instytucjom państwa, państwowym instytucjom zajmującym się badaniami historycznymi oraz partiom politycznym, natomiast w ujęciu przedmiotowym – ku historiografii, publicystyce oraz debacie publicznej, z uwzględnieniem świąt państwowych i dni pamięci, miejsc pamięci z okresu drugiej wojny światowej, a także początków rządów komunistycznych i związanych z nimi praktyk w zakresie konstruowania polityki pamięci.

Stryjek stawia sobie w książce następujące cele: 1) pokazanie na serbskim i chorwackim przykładzie znaczenia polityki pamięci w procesie transformacji w pokomunistycznych państwach Europy Środkowej i Wschodniej, zwłaszcza pofederacyjnych, 2) porównanie Serbii i Chorwacji pod względem wykorzystania zasobów pamięci historycznej w procesie transformacji z lat 1991–2019, 3) przybliżenie historii Jugosławii, zwłaszcza okresu drugiej wojny światowej i pierwszego roku po jej zakończeniu, z koncentracją na projektach inżynierii społecznej, a także masowych zbrodniach, 4) unaocznienie roli historiografii akademickiej i publicystyki historycznej w czasach kryzysu i rozpadu Jugosławii, a następnie powstania państwowości serbskiej i chorwackiej oraz ich transformacji. Na poziomie bardziej ogólnym celem jest wykazanie, że w Europie Środkowej i Wschodniej połączenie analizy trzech elementów, tj. zasobów pamięci historycznej, debaty publicznej o historii XX wieku oraz działań władz państwowych i partii politycznych wobec pamięci, pozwala na wypracowanie kompleksowej metodologii badań nad miejscem przeszłości w czasach współczesnych zarówno na poziomie danego kraju, jak i w stosunkach między-państwowych.

Wprawdzie z perspektywy socjologa posługiwanie się terminem metodologia w kontekście podjętej pracy mogłoby zostać uznane za nietrafne, warto jednak podkreślić, że autorowi przyświeca słuszny postulat. A mianowicie jego intencją jest unaocznienie faktu, iż nieuwzględnianie zasobów pamięci historycznej z okresów wcześniejszych niż ostatnie kilka dekad prowadzi do ograniczenia potencjału badawczego zarówno historyków, jak i przedstawicieli innych dyscyplin w obrębie nauk społecznych.

Pierwsza część książki, podzielona na dwa rozdziały, poświęcona jest *zasobom pamięci historycznej*, jak autor określa „wszystkie symbole i wyobrażenia o przeszłości danego kraju, które były, są lub mogą być aktywowane w przestrzeni publicznej”². W pierwszym rozdziale – traktującym w zasadzie sygnałnie o kilku epokach – rozpoczyna on swoje rozważania od czasów średniowiecza, a kończy na 1941 roku. Wówczas to nie miał miejsca – pozwolę sobie skorygować niefortunne stwierdzenie autora – wybuch drugiej wojny światowej³, a rozpoczęły się na Bałkanach działania militarne w ramach tejże wojny. Warto w tym miejscu doprecyzować, że rzecz dotyczy kampanii bałkańskiej, prowadzonej na terytorium Jugosławii oraz Grecji pod kryptonimem „Marita”, w ślad za opracowanym przez stronę niemiecką i wspieranym przez jej sojuszników planem inwazji o tej samej nazwie. Czytelnik znajdzie tu przegląd wiedzy na temat historycznych korzeni tożsamości kulturowej, narodowej oraz państwowej Serbii i Chorwacji, znaczenia symboli państwowości w ich procesach narodotwórczych, a także historycznych aspektów tego, co autor określa jako „tożsamość ideologiczną” współczesnych partii politycznych.

² T. Stryjek, *Współczesna Serbia i Chorwacja wobec własnej historii*, Warszawa 2020, s. 15.

³ Ibidem, s. 25.

Dodatkowym wątkiem są idee słowiańskie – czy też, proponując posłużyć się bardziej precyzyjnym określeniem, a mianowicie *idee pansłowiańskie*, podparte poczuciem czy przekonaniem o bliskości kulturowej oraz etnicznej Słowian i mające sprowadzać się do solidarności oraz wzajemności. Autor argumentuje⁴, że wywierały one znaczący wpływ na ideologie narodowe Chorwatów i Serbów, a również Słoweńców, Czechów, Słowaków, Ukraińców i Białorusinów. Niemniej koncentruje się nie na samych ideologiach narodowych i ich konstruowaniu, ale na podpartych nimi projektach państwowotwórczych, polegających na łączeniu potencjałów politycznych w warunkach poczucia zagrożenia ze strony niesłowiańskich sąsiadów, mających ugruntowaną pozycję geopolityczną. Stryjek wzmiankuje o pomysły budowy pansłowiańskiej – posłużyć się współczesną terminologią – wspólnoty, którą krzewił na początku XVI wieku chorwacki mnich, dominikanin Vinko Pribojević – znany też w ślad za zachowanym piśmiennictwem w języku łacińskim jako Vincentius Priboevius, a także późniejszych, XX-wiecznych projektach zjednoczenia, zwłaszcza mających obejmować Słowian Południowych.

Rok 1941 stanowi cezurę czasową rozpoczynającą drugi, znacznie bardziej obszerny rozdział, który dotyczy krótkiego i intensywnego politycznie okresu do 1945 roku, gdy prowadzone były na Bałkanach operacje militarne drugiej wojny światowej, a także formowały się rządy komunistyczne w Jugosławii, ze szczególnym uwzględnieniem Serbii i Chorwacji. Gdy mowa o drugiej wojnie światowej w tym regionie, narracja prowadzona jest z wyodrębnieniem trzech stron konfliktu, tj. 1) kolaborantów państw Osi, 2) sił dążących do zachowania *status quo*, to jest przywiązanych do przedwojennego ładu państwowego i ówczesnych struktur kościelnych, 3) sił rewolucyjnych, walczących nie tylko przeciw okupantom, ale także sprzeciwiających się porządkowi społeczno-politycznemu, który panował przed wojną. Czytelnik znajdzie tu też informacje dotyczące kampanii kwietniowej 1941 roku oraz podziału ziem przed okupacją, kolaboracji rządu serbskiego i chorwackiego oraz przetrwania, a następnie walki, rewolucji i ustanowienia powojennej władzy pod przewodnictwem Josipa Broza, znanego pod pseudonimem Tito.

W części drugiej autor zajmuje się historiografią oraz poddaje analizie współczesne debaty publiczne na temat wydarzeń ostatnich dekad istnienia Jugosławii oraz we współczesnej Serbii i Chorwacji. Osią konceptualną składających się na nią trzech rozdziałów jest rewizjonizm historyczny oraz związane z nim spory ideowe. Autor przedstawia w tej części „powrót” do historii narodowej – celowo wzięty w cudzysłów, w czasach reform, kryzysu, a wreszcie rozpadu Jugosławii, to jest w latach 1966–1992, następnie omawia debaty wokół rewizjonizmu w historiografii oraz nacjonalizmu w czasach minionych i współczesności, a wreszcie narracje dotyczące drugiej wojny światowej w historiografii oraz publicystyce po 2000 roku.

Podejmując tę problematykę, Stryjek kładzie nacisk na różnicę między terminami »rewizjonizm« i »rewizja« w kontekście historiograficznym. Właśnie w tym rozgraniczeniu upatruje alternatywnej drogi w prowadzonych przez siebie analizach, których przedmiotem są perspektywy reprezentowane przez przywołanych przezeń dyskutantów. Pierwsze z tych pojęć stosuje w odniesieniu do kardynalnej zmiany w zakresie tego, jaka zbiorowość uznana jest za główny podmiot procesu historycznego. Warto poczynić zastrzeżenie, że bardziej zasadne byłoby posłużenie się przez autora w tym kontekście terminem

⁴ Ibidem, s. 65.

wspólnota raczej niż *zbiorowość* – których rozróżnienie wyraźnie akcentuje się w socjologii, względnie – w duchu koncepcji proponowanej przez Benedicta Andersona – *wspólnota wyobrażona*.

Autor podejmuje próbę rekonstrukcji debaty na temat rewizjonizmu w historiografii oraz nacjonalizmu, które prowadzone były w Serbii oraz Chorwacji, z wyodrębnieniem dwóch kontradiktoryjnych stanowisk, określonych przezeń ramowo jako „oficjalne” *versus* „krytyczne”, a także przedstawia narracje dotyczące drugiej wojny światowej w serbskiej i chorwackiej historiografii oraz publicystyce po 2000 roku.

Stryjek poświęca też miejsce rozważaniom na temat powrotu do konstruowania historii narodowej, jakie miało miejsce w latach 1966–1992, tj. w okresach reform, kryzysu, a w końcu rozpadu Jugosławii. Powrót na narodowe drogi rozwoju – jak podkreśla⁵, nabral dla młodych pokoleń posmaku „owocu zakazanego”, zwłaszcza że przez cztery dekady bronili do niego dostępu komuniści. Do zwrotu w postaci uznania narodu za podstawowy podmiot procesu historycznego doszło dopiero w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku, co było możliwe dzięki rezygnacji z internacjonalistycznej perspektywy klasowej. Sprzyjał temu ponadto fakt, że władze nie podejmowały systematycznych kroków, jakie mogłyby posłużyć zapobieżeniu rekonstrukcji narodowych narracji historycznych. Mogły one wówczas być na tyle swobodnie kształtowane, że w roku 1991 zajęły miejsce narracji jugosłowiańskiej i zostały przyjęte jako źródło legitymizacji porządku politycznego⁶.

W trzeciej części książki Stryjek skupia się na polityce pamięci *sensu stricto*, to jest prowadzonej przez władze państwowe oraz partie polityczne. Poświęcona jest ona okresowi od 1991 do 2019 roku – według deklaracji autora we wstępie, czy też od 1990 do 2018 roku – jak określone zostało w tytule i spisie treści, tj. omyłkowo z nieco różniącą się cezurą czasową. Autor najpierw przedstawia przypadek Serbii, a następnie Chorwacji, w taki sposób, że – w odróżnieniu od poprzednich części – można dotyczący ich materiał czytać zupełnie odrębnie, bez uszczerbku dla jakości lektury. Jeśli chodzi o serbską politykę pamięci w wąskim rozumieniu, Stryjek przedstawia jej szczegółową analizę, koncentrując się na czasach, gdy władzę sprawował Slobodan Milošević, a następnie przejął ją obóz demokratyczny lat 2000–2012. Wyjątkowo ciekawy jest wątek gry zasobami pamięci historycznej na scenie politycznej, w tym martyrologicznych odwołań, jakie czynił Milošević do przeszłości Serbów, które służyły mu do konstruowania własnego miejsca na scenie politycznej jako męża opatrznościowego narodu. Jest to przykład zabiegów, legitymizujących pozycję sprawujących władzę i ułatwiających działania na rzecz osłabienia partii opozycyjnych – co ma charakter raczej uniwersalny niż specyficzny dla tego kontekstu geopolitycznego.

Na uwagę zasługuje też problem polityki pamięci i tak zwanej sprawiedliwości transzycyjnej, omawiany w książce na przykładzie Serbii po 2000 roku. Kategoria pojęciowa sprawiedliwości transzycyjnej, analizowana w wymiarze teoretycznym przez innych polskich autorów⁷, a zwana zamiennie sprawiedliwością tranzytywną, transformacyjną, względnie

⁵ Ibidem, s. 199.

⁶ Ibidem, s. 206.

⁷ Zob. M. Krotoszyński, *Modele sprawiedliwości transzycyjnej*, Poznań 2017; T. Snarski, *Sprawiedliwość transformacyjna, filozofia prawa i rozliczanie przeszłości przez demokratyczne państwo prawa*, *Pamięć i Sprawiedliwość*, nr 2(16)/2010, s. 211–228; I. Topa, *Prawo do prawdy o poważnych naruszeniach praw człowieka w prawie międzynarodowym*, *Roczniki Administracji i Prawa*, nr XIX(2)/2019, s. 209–225; J. Marszałek-Kawa,

sprawiedliwością okresu przejściowego, kreśli interesujące zakresy tematyczne badań dla filozofów prawa, zapewnia również obiecującą ramę koncepcyjną na użytek historyków, politologów czy socjologów. W omówieniu dotyczącym Chorwacji warto – również przez ten pryzmat – przyjrzeć się zabiegom na rzecz pojednania narodowego.

Książka Tomasza Stryjka może być inspirującą lekturą zwłaszcza dla osób zajmujących się tematyką bałkańską, a szczególnie tamtejszą polityką pamięci. Będzie cenna nie tylko dla historyków, ale też innych specjalistów z zakresu nauk społecznych, badających procesy konstruowania państwa narodowego i związane z nimi spory, a również czytelników interesujących się polityką międzynarodową.

Maja Biernacka, dr hab. w dyscyplinie nauki socjologiczne (UW), wcześniej doktor nauk humanistycznych w dziedzinie socjologii (ISP PAN 2006). Autorka książek: *Człowiek korporacji. Od normatywizmu do afirmacji własnego Ja* (Scholar 2009), *Hiszpania wielokulturowa. Problemy z odmiennością* (Scholar 2012) oraz *Katalonia. Między pragmatyką konfliktu a tożsamością* (Scholar 2018) i red. nauk. książki *Od Ameryki Łacińskiej do Gwinei Równikowej. Tożsamość, granice, naród* (Scholar 2017), także autorka licznych artykułów naukowych. Tłumacz języka angielskiego (Instytut Lingwistyki Stosowanej UW) ze specjalizacją tłumaczenia sądowe i prawnicze, ustne (symultaniczne i konsekwentne) oraz pisemne. Studia podyplomowe odbyła w Katedrze Gospodarki Światowej SGH na kierunku zarządzanie biznesem międzynarodowym. Zajmowała się obsługą translatorską (tłumaczenia symultaniczne oraz konsekwentne) negocjacji branżowych programów pomocowych w okresie przygotowań do akcesji Polski do UE, a także negocjacji i rozmów handlowych. Wieloletni lektor oraz licencjonowany egzaminator języka angielskiego (Pearson 2006).

A. Ratke-Majewska, P. Wawrzyński, *Konstytucja a nowa tożsamość polityczna w tranzycji demokratycznej*, [w:] R. Alberski, W. Jednaka, D. Skrzypiński (red.), *Studia nad współczesnymi systemami politycznymi. Instytucje rywalizacji politycznej*, t. II, Toruń 2014.